

סיכומי התשובות בענייני רפואה והלכה מתוך שאלות ותשובות "משפטי עוזיאל"

המחבר: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, הרב הראשי הראשון לציון בארץ-ישראל. נולד
בי"ג ניסן חר"מ/1880 בירושלים.
בתחלה שמש כראש ישיבה בעיר הולדתו - ירושלים. שמש כרב ראשי ביפו-חל-אכ"ב ואח"כ
בסלונקי שביוון. היה ציר בכמה קונגרסים ציוניים. כמו-כן היה אחד מראשי הכדברים של
היישוב היהודי בפני הממשלה הבריטית וועדות האו"ם השונות. כענה הרצ"ט/1939 עד יום
מוחו כיהן כראשון לציון ורב ראשי לישראל יחד עם הרב קוק ואח"כ הרב הרצוג. נפטר
בירושלים בכ"ד אלול תשי"ג/1953.
חבוריו: שו"ת "משפטי עוזיאל", ז' חלקים על ד' חלקי שו"ע; "שערי עוזיאל" - ב' חלקים
בהלכות אפוסטרופסות ודיני יתום ואלמנה; "מכמני עוזיאל" - מאמרים ומכתבים בששה שערים;
"הגיוני עוזיאל" - על יסודות האמונה.

* * *

חלק ראשון, אורח חיים ויורה דעה, חל-אכ"ב, תרצ"ה

חיו"ד סימן כ"ח - נחוח גוף מת לצורך למוד אנטומיה

המחבר נשאל שאלה זו ע"י אחד מידידיו והפנה אותו לרבנות הראשית בירושלים, מכיון
שהשאלה נוגעת לכל תפוצות ישראל. אך לאחר זמן-מה ראה שהשאלה נידונה באחד מירחוני
התקופה, (הרב י.ל. גרויבארט, שערי ציון, שנה ז', תרפ"ז, גליון א-ב, סי' ד') ולכן "אמרתי
לחוות אף אני את דעתי בדיון זה להלכה ולא למעשה".

התשובה מחולקת לחמשה סעיפים ובהם דיונים הלכתיים כהיבטים שונים של הבעיה.

בסעיף א' דן המחבר בסוגיות התלמודיות הרלבנטיות לנושא (בבא-בתרא. קנ"ד. א והתוספות
שם; ערכין, ז', א'; חולין, יא, ב) ומסקנתו: "ולהלכה משתי הסוגיות דבתרא ודערכין נלמד,
דבמקום הפסד ממון או במקום ספק פקוח-נפשות אין שום איסור בניוול המת ואין היורשים
רשאים לעכב, והרי מסתברא שלא נקרא ניווול אלא כשהוא נעשה לשם בזיון או שלא לתועלת
אחרת, אבל כל שזה נעשה לשם צורך הכרחי של הנאת ממון או פקוח-נפש אין זה נקרא ניווול,
ומסוגיא דחולין אין סתירה לזה... ובנידון-דין שמנתחים את המת לצורך למוד מלאכת
הרפואה כדי לרפאות בני-אדם אחרים, מסתברא ודאי שהוא מותר גמור. ואין ספק שכל רבותינו
הראשונים שהיו גם רופאים מזמחים הוצרכו לבדוק את גופות המתים כדי ללמוד ולהתלמד
ולא חשו לאיסור ניווול".

בסעיף ב' דן המחבר בתשובתו הקלאסית של הגודע ביהודה (חלק יורה דעה, סימן ר"י).
אשר אוסר נתיחת מתים לצורך למוד רפואי.

הרב עוזיאל טוען, שלא מצא בדבריו טעם מספיק לאיסור ולדעתו "במקום מחלה ידועה, שלא ידעו הרופאים סודם ורוצים ללמוד מהזדמנות זאת על-ידי נתוח, ומכל-שכן במקום שאי-אפשר לרופאי ישראל ללמוד חכמת הרפואה אם לא ע"י נתוח, שבזה יש ודאי סכנת נפשות שלא יחדל חולה מן הארץ וכולם צריכים לרפואה, ודאי שמותר גמור הוא לנתח את המת עם הזדירות היתירה שלא לנהוג בו בזיון וקלות ראש".

כמו-כן דן המחבר בתשובתו של החתם-סופר (חלק יורה דעה, סי' של"ו), אשר אסר את הנתיחה מטעם איסור הנאה ממת. לדעת הרב עוזיאל אין איסור הנאה ממת כשהנאה מתבטאת בלימוד והשגת ידע רוחני. לדעתו "אם יש ספק פקוח-נפש או הפסד ממון אפילו אם צווה ואומר שאינו רוצה אין שומעין לו, שאין לך דבר העומד בפני פקוח-נפשות". מסקנתו העקרונית בהגדרת ניוול מת: "כל שאין הניוול מכוון לבזיון, אין בו משום איסור. ומכל שכן במקום שהניוול נעשה לצורך החיים ופקוח-נפשות ודאי דחיי הצבור והיחיד עדיף מכבוד החיים, ומדינא מותר לנתח ואין זה נקרא ניוול ולא איסור הנאה".

בסעיף ג' דן המחבר ביסודות הסוגיא בבקא-קמא (ס', ב'), שאסור להציל עצמו בממון חברו, אשר פוסקים אחדים יישמו איסור זה גם לענין נתוח מתים ואפילו בפקוח-נפש. המחבר דוחה שייכות איסור זה לנידון-דין מכמה טעמים (ומרחיב על כך גם בסעיף ד'). בין השאר סבור הוא. שכאשר אין שום ברירה אחרת אין סברא לומר שאסור להציל עצמו בממון חברו. וכן מכיון שאינו עושה את הנתיחה לצורך בזיון אין בזה משום ניוול המת ולכן אין כל איסור בכך.

ביסוד איסור הניוול סבור המחבר שהוא מן התורה, מטעם הלאו של "לא תלין נבלתו על העץ". נימוק האיסור הוא משום בזיון לכל החיים או לקרוביו, ואין הקרובים רשאים לזלזל ככבוד משפחתם.

בסעיף ד' דן המחבר באיסור הלנת המת הקשור בנתיחה לאחר המות. לדעתו יסוד איסור זה הוא משום ניוול והתרשלות. "אבל הלנה שאינה של בזיון אלא לתועלת... לא נאסרה כלל". "ובנידון דידן יש פקוח נפש ודאי וכל היודע פרק ברפואה ובהתפתחות והתרחבות החכמה הזאת ותועלתה לא יסתפק אף רגע בתועלתיותה... בודאי שנתוח גוף המת עוזר הרבה להכיר המחלה עצמה ורשמיה ביתר האיברים ודרך הניתוח והרפואה". לדעת המחבר אי-אפשר ללמוד רפואה שלא ע"י נתוח מתים. "ושמא תאמר שאפשר לעשות נתוח זה על-ידי נתוח גופות הגויים, זה ודאי לא ניתן להיאמר ומכל-שכן להכתב, שהרי איסור הניוול הוא משום בזיון דכולהו חיי".

בסעיף ה' דן המחבר באיסור ההנאה הקשור לנתיחה ולדעתו "למוד אינו חשוב [נחשב] הנאה", ובעקר כשהלימוד נעשה ע"י הסתכלות (מוכיח דעתו מנדרים ל"ה, א' ונדרים מ"א). במסקנת התשובה כולה מסכים המחבר לדעת המלכי בקודש (חלק ב', דף 152). שאין בנתוח מתים לא איסור ניוול ובזיון המת ולא איסור הנאה.

"על יסוד כל האמור ומדובר, נלע"ד להתיר נתוח גוף המת לשם לימוד רפואה... ואין היתר זה נוהג אלא כשעושים ניתוח זה דוקא לשם לימוד ובלי שום תשלום שכר לקרובים או אפילו לעצמו. אבל אסור בהחלט לקרוביו לקבל שום הנאה חמרית מבלעדי הלמוד הזה ואין לך ניוול גדול מזה של סחורה בגוף המת. ואפילו האדם בעצמו אינו רשאי למכור את גופו לנתוח לאחר מותו... במקום שמותר לנתח המת לצורך למוד משום פקוח נפש. צריך שנתוח זה ייעשה בכבוד הראוי ולא בזלזול ובקלות ראש. וצריך גם להזהר שאחרי הנתוח יושב המת למקום קבורתו ובכבוד הראוי שלא ישאר ממנו שום חלק אפילו היותר קטן בלי קבורה".

חלק יו"ד, סימן כ"ט - באותו ענין

לאחר פרסום התשובה הקודמת נכתבו מספר השגות על מסקנותיו ע"י הרב אליעזר מאיר פרייל (בשערי ציון, שנה ז', חוב' ט-יג).

הרב עוזיאל השיב על כל ההשגות ונשאר איתן בפסקו הראשון. לדעתו יש להבדיל באופן עקרוני בין מעשה בזיון שהוא עצמו ניוול כגון מרעה בהמות, לבין דבר שהמעשה בעצמו אינו ניוול כגון נתוח המתים, שהרי גם החיים ואפילו היותר מכובדים מנתחים עצמם לצורך בריאותם. כמו-כן מסביר המחבר, שבאופן עקרוני אין גופו של המת קניינם של היורשים "ואסור אפילו להעלות במחשבה שגוף המת עצמו עובר בנחלה ליורשיו".

המחבר דוחה שיטת הנודע ביהודה בשאלה הנידונה וסבור "שבנתוח המת שיש בו מחלה ידועה ושניתוחו יועיל ללמדנו דרך הרפואה לכל אלה שיחלו כמותו או ללמוד חכמת הרפואה. אם לא נתיר הנתוח לא תהיה לעולם אפשרות של למוד זה ולא נמצא תרופה לכל אלה החולים גם היום ולכל אלה שיחלו במחלה כזו".

לדעתו, אם יש איסור בנתוח מתים. לא תועיל "התקנה" שהנוטים והמסכימים לכך יצוו גופם לאוניברסיטאות לאחר מותם, כי אם יש איסור לא תועיל צוואה זו ואין לשמוע להם. ומה שטענו, שאם יתירו הנתיחה "תחלש האמונה האמתית בהשארת הנפש ותפוג תורה ח"ו. ולדעתי אדרבה בדבריו אלה תחלש האמונה. ואטו נאמר מי שנפל מהגג ונתרסקו איבריו לא תהיה לו השארת הנפש או נצחיות הנפש...".

ומסקנתו: "מהאמור מתברר שאין שום ראייה מתלמוד ופוסקים הראשונים לאסור נתוח המת כשהוא נעשה לשם לימוד אם רק יזהרו בכבודו שלא לנהוג בו קלות ראש ולהשיב את כל גופו למנוחתו ולקבורתו".

* * *

חלק שני, אבן-העזר, תל-אביב, תרצ"ח

סימנים י' -יג' - בענין נאמנות הרופאים

בסימן י' נשאלה השאלה אודות אשה נשואה שחלתה ברוחה ואושפזה בבית-חולים לחולי-נפש. מחלתה גברה במשך שנתיים וכתבו הרופאים שלא תוכל להגיע לבריאות רוחנית שלמה. אך יתכן שתגיע למצב של אפשרות לחיות מחוץ לכתלי בית-החולים.

הבעיה היתה האם יש להתיר לבעלה לשאת אשה שניה למרות חרם דרבנו גרשום. עקר דינו של המחבר הוא, האם לסמוך על הערכת הרופאים בקשר למצבה של האשה והפרוגנוזה שלה.

לדעתו - יש לסמוך על אומדנת הרופאים בזה הואיל וידיים מוכיחות שזה שנתיים ימים - למרות הטפול - לא עלתה ארוכה למחלתה. המחבר סבור שבכל התורה כולה סומכים על אומדנות הרופאים ואין אנו אומרים אומד של טעות הוא, אפילו כשלא התקימה אומדנותם. המחבר מוכיח שאומדנות הרופא עדיפה אפילו מרוב. מסקנתו היא שבכל רפואה בדוקה שנעשית ע"י רופא מומחה, סומכים עליה להתיר או לאסור לכולי-עלמא כשיש הוכחות מסייעות או שיש רגלים לדבר.

בסימן י"א באו מספר השגות על החשובה הקודמת מאת הרב ש.מ. זילברמן ובסימנים י"ב-י"ג מחזק הרב עוזיאל את דעתו, שהערכה רפואית - כשיש רגליים לדבר - נחשבת כקביעה ודאית ובירור בטוח ויש לסמוך עליה להתיר או לאסור.

סימן ט"ז - בדין פצוע דכה

השאלה - אודות בחור שנפצע ע"י כדור באשך הימני ונרפא, ולפי עדות רופא התברר שראוי להוליד. האם מותר הוא לבוא בקהל?

תשובה - המחבר חוקר בשאלה האם איסור פצוע דכא וכרות שפכה הוא משום שאינו ראוי להוליד, או שהוא מעין עונש לאדם שעושה פעולות כאלו בגופו.

כמו-כן דן המחבר בהבדל בין פצוע דכא בידי אדם לבין פצוע דכא בידי שמים. הראשון - אסור לבוא בקהל והשני - מותר. ובענין זה מביא המחבר את שיטת הרמב"ם (הלכות אסורי ביאה, פרק ט"ז, הלכה ט). שבאשר הסיבה המקורית לסירוס היא בידי שמים, כגון מחלה, גם אם בוצע בידי אדם. נחשב דינו כסריס בידי שמים ומותר לבוא בקהל, אע"פ שאינו ראוי להוליד. מאידך. שיטת רש"י והרא"ש, שבכל מקרה שנגעה יד אדם - גם אם הסיבה היא מחלה - נחשב כסריס בידי אדם ואסור. המחבר מפלפל בדעת הפוסקים בשאלה זו ומסיק: "ואחרי שהוכחנו בדעת כל הפוסקים שסוברים כהרמב"ם, שפצוע דכא ע"י חולי מוותר לבוא בקהל. מתברר שטעם איסור זה הוא מדין עונש שהענישה תורה לכל מי שעושה או גורם למנוע ממנו כח הולדה". ומחזק סברתו זו לפי הגדרת הסמ"ג (לאוין. קי"ט) שפצוע דכא בידי אדם - הכוונה שנעשה בפשיעתו. ולכן לדעת המחבר. פגיעה ע"י כדור דינו כדין חולי ביד שמים. שהרי לא נעשה פצוע דכא לא במעשיו ולא בפשיעתו. אך הלכה למעשה אין המחבר סומך על סברתו זו.

בהמשך דן המחבר בכמה נקודות ספציפיות למקרה הנידון: א) פגיעה באשך ע"י כדור נידונה כדין "חסר" ולא כדין "נקב" ולכן אין צורך בפגיעה מפולשת. ובחסר אפילו במקצת - אסור לבוא בקהל: ב) ההלכה היא: ניקב ונסתם כשר - לדעת המחבר אין הבדל בדין זה בין פצוע דכא לכרות שפכה ובכולם דין אחד להם, שחוזרים להכשרם כשנתרפאו; ג) דן בנאמנות

הרופא שהעיד באופן רפואי-מדעי שאדם זה חזר לבריאותו ומסוגל להוליד. המחבר מוכיח ממס' נידה (דכ"ב), "שבדיקה מדעית של רופא מומחה סומכים עליה לאסור או להתיר אפילו באיסור נידה שהוא בכרת".

מסקנה: "וא"כ בנידון דידן הדבר ברור שאין פצוע דכא וכרות שפכה נאסרים אלא כשאינם מולידים. . . והתוספות כתבו משם ר"ת להוכיח בניטלה ביצה אחת שאפילו בידי אדם כשר, דהא חזינן כמה בני-אדם שמולידים. . . וכיון שנסתם הנקב ויש עדות רופא שהוא מוליד. . . ובכגון זה סמכינן אעדות רופא מומחה שהוא מוליד. . . מכל הנמוקים הנ"ל נלע"ד למסקנא דדינא שהבחור דנידון-דידן מותר להשאר נשוי עם אשתו הנ"ל".

סימן י"ט - הריון מלאכותי

השאלה - המחבר נשאל ע"י רופא אודות "ההמצאה האחרונה להוליד ולד ע"י אופן מלאכותי: זריקת שכבת זרע לתוך הרחם".

תשובה - המחבר דן באספקטים אחדים של הבעיה.

(א) האם נאסרת אשה זו לכהן ולבעלה?

המחבר מוכיח ממס' חגיגה (דט"ו) בענין נתעברה באמבטי, "שהריון זה אינו פוסל את האשה משום ביאה אסורה" ומוכיח באריכות, "שאינן זה חשובה ביאה כלל, והוא-הדין לזריקת שכבת זרע ע"י משאבה אינה לאסור את האשה מדין זונה. ומינה נלמוד שאין אשת איש נאסרת לבעלה ע"י מעשה זה. . . דלא אסרה תורה לבעל ולבועל אלא בגילוי עריות ולא באופן שאין לו גילוי ערוה". המחבר מוכיח זאת גם משיטות של פוסקים אחרים.

(ב) האם נאמנת האשה לסעוץ שנתעברה מאמבטי?

המחבר מוכיח שאין אשת-איש נאמנת לומר שנתעברה בדרך זו ובודאי שאם היא עצמה איננה טוענת כן - אין אנו טוענין עבורה טענה זו וסתם אשת-איש שנתעברה נאסרת לבעלה ובנה הוא ספק ממזר. זאת מאחר וטענה זו היא בלתי שכיחה ואין לקבלה אלא לענין הולד להוציא מודאי ממזר.

(ג) הנולד בדרך זו - האם נחשב כבנו?

המחבר מביא שיטות של פוסקים הסבורים שיש להחשיבו כבנו לכל דבר. המחבר דוחה שני הנמוקים העיקריים להצדקת שיטה זו. הנמוק הראשון הוא מדברי המהרי"ל שבן סירא היה בנו של ירמיהו מהריון באמבטי. לדעתו אין מכאן ראיה, כי אין למדים מן האגדות. הנמוק השני הוא מהאיסור לנידה לשכב על סדינים ששכב בעלה, שמא תתעבר בדרך זו ואנו גוזרים שמא ישא אחותו מאביו. מכאן יש להוכיח רק שיחשב כבנו לחומרא אבל לא לקולא. "מהאמור נמצינו למדים כי הולד הנוצר משכבת זרע. . . ע"י זריקת שכבת זרע לתוך הרחם אינו נחשב כבנו. . . לא לענין זה שיחשב כאלו קיים מצות פריה ורבייה ולא לענין פטור אשתו מזיקת יבום וחליצה".

לדעת המחבר אין להחשיב את הולד לממזר בהזרעה מלאכותית ואין האשה נאסרת על בעלה, כי אין זו דרך ביאה. אם בעל הזרע הוא ממזר, הרי לדעת הסוברים שהולד נחשב כבנו לכל דבר – גם הולד יהא ממזר, ולדעת הסוברים שאין הוא כבנו לכל דבר – ממילא הולד כשר לבוא בקהל בכל ענין.

(ד) האם כותר יהוציא זרע יצורך הזרעה מלאכותית והאם קיים בדרך זו מצות פריה ורבייה?

לדעת הסוברים שאין הולד נחשב כבנו לכל דבר, "ממילא יוצא שאסור להוציא שכבת זרע לשם זה ושאינן אדם מקיים פריה ורבייה בזה". אכן, לדעת המחבר, גם לשיטות הסוברים שיש להחשיבו כבנו לכל דבר, "מודו דאסור להוציא שכבת זרע באופן זה, משום שלא יימלט שלא תהינה טפות לבטלה ולא הותרה הוצאת שכבת זרע אלא בדרך מנהגו של עולם".

(ה) מעוברה בדרך זו – האם אסורה להנשא עד אחרי זמן הנקה, כדין מעוברה ומינקת

חברו?

בשאלה זו נסתפק החיד"א (ברכי יוסף, אה"ע, י"ג, י"ד), אך לדעת המחבר "נראה פשוט דמעוברת ע"י אמבטי אסורה להנשא... שתקנה זו אינה איסורא לחוד, אלא שגם דינא הוא ומטעם פיסוק חיותיה של העובר... וכיון שכן, אין שום סברה להתיר המעוברת ע"י אמבטי... הכי נקטינן לאסור נשואי מעוברת ע"י אמבטי עד כלות זמן ההנקה וכן ראוי להורות".

מסקנות המחבר: (א) אשה שנתעברה ע"י אמבטי או מזרקה אינה נעשית זונה ולא נאסרה על בעלה אם היא אשת איש הואיל ואין כאן ביאת איסור: (ב) ומטעם זה אם שכבת זרע שממנו נתעברה היה מחייבי כריתות ומיתות בית-דין או ממי שהוא ממזר, אין הולד נעשה ממזר ע"י כך: (ג) אין אשה נאמנת לומר שנתעברה מאמבטי להתיר עצמה לבעלה או להתיר את בנה, דעיבור ע"י אמבטי הוא דבר דלא שכיח, אבל נאמנת בטענה זו להוציא את בנה מודאי ממזר ולעשותו לספק ממזר: (ד) ולד הנוצר ע"י אמבטי אינו נחשב כבנו של אותו האיש ששפך זרעו לתוך האמבטי – לא לענין ירושה ולא לענין פטור אשתו מחליצה ויבום... (ה) אשה שנתעברה ע"י אמבטי או מזרקה אסורה להנשא עד כלות זמן ההנקה מדין מעוברת ומינקת חברו... דברים אלה כתבתי לקוצר השגתי לברורה של הלכה זו, ולמעשה הלכה זו בכללה היא בגדר ההלכות שאמרו עליהם הלכה ואין מורין כן".

סימן ל"ה – בענין עגונה. העלו סניף להתירה בעקבות עדות על בעלה שהיה מאושפז בבית חולים עקב הקאות דמיות והשואל סבור שיש להחזיקו כטריפה, שאינו חי י"ב חודש. המחבר דוחה זאת ומוכיח מכמה מקורות. שטריפה באדם לא מחייבת מיתתו תוך י"ב חודש, "משום שאדם עלול להתרפאות לגמרי ממחלה שעושה אותו טריפות ע"י רפואות ונתוחים", ובפרט "שבימינו אלו שהתפתח והתרחב במידה מרובה המדע הרפואי ושמחלות רבות שבזמנים קדומים היו כולן או רובן למיתה. היו על פי הנתוחים והרפואות המחודשות מתרפאים ושבים לחיות... ולכן נלע"ד שאין לסמוך בזמן הזה על סימני טריפה להשיא את האשה על פיהם

אם לא בדברים שהמיתה קרובה בהם... ולא בכל שאר טריפות ואפילו באלה שאמרו חכמים שעושות טרפה את האדם".

בסימנים לו-לז - משא ומתן עקרוני בשאלה זו של טרפות האדם בין הרב א.י. ניימרק לבין המחבר ולקמן בסימן ע"ט - דיון נרחב של המחבר בענין טריפת אדם.

סימן מ"ב - הוצאת זרע לבדיקת פוריות

בתשובתו מקדים המחבר שדבריו נכתבו בקצרה. להלכה ולא למעשה.

המחבר מסתמך על מקורות אחדים, שעיקר האיסור הוא כשמוציא זרע לשם ניאוף. "ומכל זה אפשר ללמוד שבמקרה זה שהדבר נעשה שלא לשם זנות אין איסור בדבר". ולכן "בעושה זאת משום רפואה, או כדי לבדוק את עצמו אם הוא ראוי להוליד, נראה שזה מותר". ולדעתו מותר להוציא הזרע למטרה זו אפילו ביד, כיון שאין זה מנאף.

מסקנתו: "נראה שבנידון כזה, שאינו מתכוין לניאוף ולא להשחתה ושאינו רגיל בכך. כדאי לסמוך על המתירים לבדוק את עצמו ע"י הוצאת זרע בפני רופא. שאולי ע"י זה יתרפא ויקיים מצות פריה ורבייה".

סימן מ"ג - מניעת הריון ע"י טבעת

השאלה: אשה, שהרופאים אסרו לה להתעבר, כי ההריון יביא אותה לידי סכנה. האם מותרת להשתמש בטבעת למניעת הריון?

תשובה: המחבר נעתר לבקשת השואל, "לבאר הלכה חמורה זו כאשר יורוני מן השמים ובה' אשים מבטווי כי יאיר עיני לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא".

המחבר דן בסוגיא ביבמות (די"ב) בענין שלש נשים משמשות במוך ובדכרי הראשונים ושטותיהם בענין זה ומסיק: "מכל האמור למדנו דרובא דרבוותא סברי, דכל הנשים מותרות לשמש שנותנות

באותו מקום בשעת תשמיש משום דכיון שהוא משמש כדרך תשמיש אין זה בגדר השחתת זרעו". המחבר מצטט את שיטות החתם-סופר (חיו"ד, סי' קע"ד) ור' עקיבא אייגר (סימן ע"א),

שאסרו שמוש במוך ומאריך לסתור ראיותיהם. בסיום תשובתו כותב המחבר:

"המורם מכל האמור, שאין האשה אסורה לשמש במוך באותו מקום הואיל ואינה מצווה על פריה ורביה ואינה אסורה להשחית זרעו של האיש כשהוא רוצה בכך, וגם האיש אינו אסור לשמש

במוך כשהדבר מוכרח מפני סכנת אשתו או העובר.

אולם אין הדברים הללו אמורים אלא במקום צורך משום הצלה מסכנת מות או צער לידה לאשה שיש לה צער לידה מיותר, שקרוב הדבר לבוא לידי סכנה, מתוך רוב צער, אבל בלא זה ודאי

אסור גם לאיש וגם לאשה לשמש במוך או כל מכשיר אחר המונע את ההריון... וגם במקום סכנה... לא הותר לשמש במוך אפילו לאחר תשמיש אלא רק למי שקיים מצות פריה ורביה...

אבל מי שלא קיים פריה ורביה חייב להוציא את אשתו זאת".

מובאת באריכות תשובתו של הרב קוק בקשר לענין חליצה ובין השאר נידונה גם בעיית נאמנות הרופאים. הרב קוק מציין, "שבדבר נאמנות הרופאים הלא היא מחלוקת עתיקה בין הפוסקים אי מהניא במידי דאיסורא, זולת במקום שיש ספק נפשות להקל". אכן, כשיש דברים הניכרים המסייעים לאימון הרופאים ובפרט בדברים שנתבררו בנסיון - יש מקום להאמין לרופאים.]

אחרי שנברא האדם באיברים המתוקנים בהכלית התיקון... עוד לא הוכן לו חיים קיימים על פני חלד, כפני טבע הפגעים חלאים רעים ונאמנים... גם זה לא נכהד כחכם חרשים, ממציא כל הנמצאים, וישם לב למצוא מזור ותרופה לכל פגע ולכל נגע, לרפא את האדם רפואה נאמנה ולהשיבו על כנו בארצות ההיים. כגולת הרפואה הוטבעה בגוף האדם, כי פגע הפוצע בגופו בכל מקום שהוא ונהתך בשרו ודכו שוחת, מיד כל איבריו עורקיו וגידיו שולחים עזרה... וכעוררים את השרירים הנהתכים להעלות ארוכה ולדבק אבר אל אבר ולקרום קרום חדש. וכך נבראו מחנות הגנה נגד הבצילים המשחיתים. ויש בגוף האדם צבא בעלי-היים נוחים לסגולת בשרו ודכו, והם עומדים הכן בהתמדה גמורה, לגרש, להרוג ולאבד את המיקרובים המסכנים את חיי האדם. ואכן במקרים רציניים לא הספיק יד הסגולה של הגוף עצמו לנצח במלחמה עם האויב האכזרי... וכבר ברא הבורא את אוצרו הטוב של עשבים וירקות ופרי האדמה ופרי עץ וכימות סגולות ומוצקים רבים בכדור הארץ, אשר ניתן בהם סגולות כרפא למיניהן. ובלב חכם נהן חכמה לחקור אחר סגולותיהן, ולדעת חכמת הרפואה ואופן שכושן. כל מיץ להעודתו, וככל אשר הורגלנו במרפא הרופאים לכל החלואי הגוף למיניהן. (חזון איש, אמונה ובטחון, פרק א', אות ו').